

УДК 94(44):325.3(62)"1798/1801"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-39-45>**Бреславець Андрій Романович,**

здобувач вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету,

м. Кривий Ріг, Україна.

andrejbreslavec94@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-4633-0019>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИЧИН ФРАНЦУЗЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В ЄГИПЕТ (1798–1801 РР.)

Історична постать Наполеона Бонапарта та його діяльність в українській історіографії сприймаються неоднозначно й залишаються предметом дискусій. Особливо це стосується періодів життя Наполеона, які безпосередньо не пов'язані з Україною. Зокрема, ідеться про Єгипетський похід (1798–1801 рр.), що є важливим епізодом у кар'єрі Бонапарта, але в українській історіографії фактично залишається недостатньо дослідженим. Ідея походу в Єгипет пройшла складний шлях трансформації, перш ніж була втілена в життя. Завдяки цій експедиції започатковано нову галузь науки – єгиптологію, проте важливо також простежити формування самої ідеї походу та виявити справжні мотиви цієї кампанії.

Для досягнення поставлених цілей, а саме дослідження факторів, що вплинули на ухвалення рішення про Єгипетську кампанію Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.), а також установлення причинно-наслідкових зв'язків у розвитку ідеї підкорення Єгипту у Франції від Середньовіччя до кінця XVIII ст., використано сучасні дослідження західних істориків. Серед сучасних дослідників можна виокремити: Вінсента Кроніна (Vincent Cronin) та Мартіна Лайонса (Martin Lyons), американця Девіда Аврома Белла (David Avrom Bell), а також подружжя істориків Вілла й Аріель Дюрантів (Will Durant, Ariel Durant) та ін (Cronin, 1971; Lyons, 1994; Bell, 2015; Durant & Durant, 1975). Окрему цінність для дослідження становить стаття єгипетського історика Махмуда Ахмеда Дарвіша (Mahmoud Ahmed Darwish) (Darwish, 2021). Крім того, важливим джерелом дослідження є матеріали Наполеонівської цифрової бібліотеки (Bibliothèque numérique napoléonienne), зокрема документи, що стосуються Єгипетської експедиції, спогади учасників походу тощо.

У дослідженні застосовано принцип історизму для аналізу французької колоніальної політики в довготривалій перспективі. Використано проблемно-хронологічний підхід, що дає змогу простежити еволюцію стратегічних планів Франції щодо Єгипту. Метод компаративного аналізу застосовано для порівняння політичної ситуації Франції в різні періоди.

Взаємодія Франції та Єгипту є значно тривалішою, ніж може здатися на перший погляд. Колоніальні амбіції Франції, що сформувалися ще в часи Середньовіччя, були тісно пов'язані з Єгиптом. Важко сказати, кому саме належить ідея приєднання Єгипту, однак відомо, що ще під час хрестових походів Єгипет неодноразово розглядався як ключовий стратегічний об'єкт. Зокрема, це стосується П'ятого хрестового походу (1217–1221 рр.), метою якого було відновлення католицького контролю над Святою Землею та Єрусалимом. Досягнення цих стратегічних цілей передбачалося через встановлення контролю над Єгиптом, який на той час перебував під владою династії Аюбідів (1171–1250 рр.) (Darwish, 2021).

Якщо відкинути середньовічні мотиви й перейти до Нового часу, то вже на початку XVIII століття філософ Лейбніц (1646–1716 рр.) пропонував королю Людовіку XIV (1638–1715 рр.) ідею

завоювання Єгипту. Він був переконаний, що географічне розташування Єгипту настільки вигідне, що контроль над ним означатиме панування над морями світу. Окрім домінування на морях, контроль над Єгиптом гарантував торговельні зв'язки між Францією та Сходом, насамперед Індією – як найважливішою економічною метою. Під час правління наступних королів – а саме Людовіка XV (1710–1774 рр.) та Людовіка XVI (1754–1793 рр.) – єгипетська ідея фігурувала в доповідях і записках деяких державних діячів. Зокрема, за дорученням королівського двору в 1777 році французький барон де Тотт здійснив таємну місію до Леванту. У звіті за підсумками місії він представив факти доцільності перетворення Єгипту на колонію Франції. Однак якихось кроків у цьому напрямі в той час зроблено не було. Наприкінці XVIII століття змінюється головний противник: якщо за часів Людовіка XIV та Лейбніца ним були голландці, то тепер – англійці. Єгипет мав своїми родючими землями, а історія наводила французьким політикам переконливі приклади: будь-яка держава, що володіла Єгиптом, отримувала з його земель значні ресурси (Cronin, 1971; Darwish, 2021).

У середині XVIII століття Франція зазнала значного удару внаслідок Семирічної війни (1756–1763 рр.), яка призвела до втрати великих територій; у складі імперії залишилася лише невелика кількість островів в Атлантичному та Індійському океанах. У 1797 році Франція стрімко втратила колонію Сен-Домінго (на острові Гаїті) під натиском негритянських революціонерів. Логічно, що втрата значної кількості заморських колоній призвела до дефіциту деяких товарів, що, своєю чергою, стимулювало пошук нових шляхів їх отримання. Єгипетська ідея знову почала вирувати у французьких освічених колах, адже ця країна могла постачати бавовну, рис і каву. Такі територіальні надбання могли частково виправити ситуацію після втрати колоній. Отже, можна виокремити економічну причину вторгнення французьких військ у Єгипет (Bell, 2015; Lyons, 1994).

Розвивати ідею та формувати ґрунт для майбутнього походу в Єгипет Наполеон почав ще під час Італійської кампанії (1796–1797 рр.). Він зосереджував особливу увагу на Іонійських островах, що виглядало дивно, враховуючи контекст Італійської кампанії молодого Бонапарта. Тоді він навіть писав Директорії, що, якщо буде потрібно, готовий віддати ворогу всю Італію, але будь-якою ціною має залишити острови. Такі острови Адріатичного моря, як Корфу, Закінф і Занте, як зазначав у своїх листах Наполеон, були життєво необхідними для розвитку французької торгівлі та заволодіння Єгиптом. Генерал був переконаний, що контроль над цими островами важливіший за всю Італію. Уже тоді він також рекомендував заволодіти Мальтою, що, як відомо, станеться пізніше – безпосередньо під час шляху до Єгипту. Така зацікавленість Наполеона островами явно свідчить про те, що він готував морські бази, які могли знадобитися під час майбутнього морського походу. Не залишається сумнівів, що вже тоді він планував експедицію саме в Єгипет, адже якоїсь іншої мети у створенні таких морських баз під час війни в Італії не простежується (Durant & Durant, 1975).

Стара для Франції ідея про Єгипет сформувалася не лише в Наполеона, а й почала розглядатися серед членів Директорії. Крім того, у 1798 році з Італії повернувся Бонапарт, охоплений всенародною славою та любов'ю. (Cronin, 1971). У французьких освічених політичних колах напередодні Єгипетського походу існували небезпідставні побоювання щодо того, що владу в республіці поступово захоплюють військові генерали, що може призвести до військової диктатури. А тут ще й повернувся до Парижа обожнюваний народом генерал, якого відкрито порівнювали із Цезарем (100 р. до н. е. – 44 р. до н. е.) (Cronin, 1971).

Можливо, для Бонапарта такі порівняння й були приємними, але точно не для членів Директорії. Після свого призначення Наполеон взявся за ревізію війська та оцінку стану справ: велика кількість новобранців, які становили більшість наданої йому армії, брак кораблів, повне і беззаперечне панування англійців на морі. З огляду на ці фактори й особисті переконання він вирішив відмовитися від ризикованого нападу на Англію. Йому потрібно було знайти таку точку

для удару по Англії, яка мінімізувала б ризики для французької армії. Вибір, звичайно, пав на Єгипет – ідею, яка вже давно визрівала в голові Наполеона (Bell, 2015).

Загалом після повернення з Італійської кампанії (1796–1797 рр.) молодий генерал Бонапарт усіяко прагнув закріпити свої досягнення й народну любов новими звершеннями. Для нього відсиджування в Парижі було невідгидним. Зачитуючись і захоплюючись видатними посталями минулого, він хотів стати з ними в один ряд. Похід у «країну пірамід і фараонів» обіцяв йому унікальний досвід: можливість розвинути свої військові таланти на безмежних просторах Сходу та відчутти себе Александром Македонським (356 р. до н. е. – 323 р. до н. е.). Не варто забувати й про вже згаданий факт: французи після його повернення з Італії порівнювали його із Цезарем. Згодом, уже будучи імператором, Наполеон казав, що Європа занадто мала і що справжніх звершень можна досягти лише на Сході. Ці факти щодо особистісної мотивації генерала частково спростовують тезу про те, що Директорія хотіла просто позбутися його. Скоріше навпаки: він сам прагнув дистанціюватися від постійного політичного нагляду. Отже, авантюризм та амбіції Наполеона підштовхували його до відкриття нової, майже невідомої для Європи країни (Dale, 2019; Lyons, 1994; Cronin, 1971).

Цікаві свідчення про авантюризм Наполеона напередодні експедиції можна знайти в мемуарах про принца Ле Брена, авторства Марі дю Меніля. Автор розповідає про розмову між Ле Бреном, генералом Дезе та ще одним генералом, які обговорювали ідею висадки в Англії, яку Наполеон не дуже бажав проводити. Ле Брен сказав такі слова генералам: «...оскільки ви голодні до небезпек, чому б вам не поїхати до Єгипту? Це місце, де ви можете отримати блискучі і, можливо, тривалі перемоги». Генерал Дезе (1768–1800 рр.) відповів, що це благородний і грандіозний проєкт: «вирвати з варварства колыску науки і цивілізації, прекрасна ідея». Як пише автор, достовірно не відомо, чи передав Дезе цю ідею Бонапарту, чи ні (Cottin, 1880, р. 185–186). Та навіть якщо генерал Дезе і передав цю інформацію Наполеона, то це лише могло підштовхнути останнього до остаточного рішення. Адже, як ми описали вище, після повернення з Італії в Наполеона вже визріла ідея про похід у Єгипет. Наявність однодумців, вірогідно, зміцнила його переконання.

Серед людей, які мислили подібно до Наполеона, варто виокремити міністра закордонних справ Талейрана (1754–1838 рр.), який був переконаний, що розпад і поділ Османської імперії є неминучим. За таких умов, на його думку, Франція мала долучитися до цього поділу, щоб отримати найціннішу провінцію – Єгипет. Тож Талейрана можна назвати одним із найбільших прихильників вторгнення в Єгипет; саме він активно лобював цю ідею. На той час міністр перебував у добрих стосунках із генералом Бонапартом, тому цілком очевидно припустити, що вони обговорювали цей задум. Цілі експедиції значною мірою спиралися на проєкт Талейрана і передбачали: повалення влади мамлюків, створення колоніального форпосту в Суеці та завдання удару по британському пануванню в Індії. Як додаткова мета розглядалося також поширення ідеалів Французької революції (Bierman, 2003).

Як зазначалося вище, Талейран чудово усвідомлював слабкість Османської імперії. Це була додаткова причина, яка спонукала до вторгнення. Факти, що підтверджували занепад Османської імперії, наводив у своїх звітах посол Франції в Стамбулі за період між 1768 та 1785 роками. Він радив французькому уряду готуватися до окупації Єгипту, адже Османська імперія дедалі більше підпадала під вплив Російської. Сам Єгипет посол описував як слабку провінцію – зі слабким військом і відсутністю належних укріплень. Паралельно французький дипломат і військовий інструктор у турецькій армії Франсуа барон де Тотт (1733–1793 рр.) у своєму звіті після повернення до Франції 1776 року також підтверджував слабкість Османської імперії та легкість потенційного підкорення Єгипту. Він проводив військову розвідку узбережжя Єгипту між Александрією та Абу-Кіром, склавши детальну карту, а також дослідив внутрішні райони країни, ще раз засвідчивши відсутність укріплень і значної кількості військ.

На його думку, п'ятнадцяти тисяч солдатів було б достатньо для підкорення всього Єгипту. Саме наприкінці XVIII століття з'являється концепція виправдання закордонних агресивних дій як «звільнення» на противагу застарілому поняттю «завоювання» (Durant & Durant, 1975; Darwish, 2021; Petry, 2008).

Французький мандрівник Клод-Етьєн Саварі (1749–1788 рр.) опублікував свою роботу за підсумками подорожі в Єгипет, де зазначив про жахливий занепад Єгипту під час правління османів. Каїр, який був одним з найбагатших міст у середньовіччі, перетворився на маленьке містечко. Також він приділяє значну увагу безправному становищу жінки в Єгипті. Французький консул в Александрії Маглун також підтверджує стан занепаду країни у своєму звіті в лютому 1798 року, тобто за пів року до початку кампанії Наполеона. Він навів цифру у 20–25 тис. солдатів, яких буде достатньо для цілковитого захоплення Єгипту (Darwish, 2021).

Розширену версію списку мандрівників та інформаторів про Єгипет можна знайти в «Дослідженні Верхнього Єгипту комісією наук і мистецтв Східної армії» 1799 року. Там зазначається загалом дев'ять мандрівників, які, повернувшись до Європи, опублікували свої спостереження. Серед них наводиться ім'я ще одного французького консула – Бенуа де Майле, який перебував у Каїрі протягом 1692–1708 років. Він привіз із собою значний обсяг нотаток, що стали цінним джерелом про Єгипет упродовж усього XVIII століття (Camille, 1931). Безпосередньо перед походом Наполеон покладався на праці французького мандрівника та філософа графа де Вольнея (1757–1820 рр.), зокрема на його роботу «Подорож до Єгипту і Сирії» (Darwish, 2021). Ці джерела стали важливою основою для підготовки експедиції, оскільки давали змогу скласти уявлення про географію, населення та потенційні труднощі на шляху французької армії.

Поширення ідеалів Просвітництва та Революції можна назвати «цивілізаційною метою» експедиції, проте серед французьких впливових кіл існувала й інша позиція – так звана рецивілізаційна мета. Вона передбачала повалення режиму мамлюків від імені Стародавнього Єгипту і повернення країни до її славетних часів. Як уважали прихильники цієї позиції, перебуваючи під владою інших держав (Ассирії, Персії, Риму), Єгипет постійно занепадав. За часів панування арабів та ісламу, як уважали французи, країна опинилася в найбільш плачевному становищі за всю свою історію. «Французьке завоювання стане епохою її розквіту... Французи звільнять її від найжорстокіших тиранів, які будь-коли існували», – зазначалося в меморандумі Талейрана до Директорії (Bierman, 2003).

Якщо підсумувати й відкинути «визвольні» та «цивілізаційні» місії, то основною військовою і економічною метою Єгипетської кампанії безперечно було ослаблення впливу головного противника Французької республіки в Середземному морі – Англії. Робоча сила в Єгипті була значно дешевшою, тож, користуючись цим, планувалося створити флот, який зміг би вирушити до Індії і відібрати в англійців їхню найбагатшу колонію (Durant & Durant, 1975).

Окрім прагнень верхівки французького суспільства, варто приділити увагу й простому населенню – солдатам, які долучилися до Єгипетської експедиції. Цінну інформацію можна знайти в мемуарах, зокрема полковника Шальбрана (1773–1854 рр.), учасника Італійської кампанії, який згодом приєднався й до єгипетської. Звісно, думки й цілі однієї людини не можуть репрезентувати всіх солдатів, але ці спогади дають уявлення про позицію автора та, імовірно, його однодумців. Повернувшись з Італії, автор мемуарів привіз значну кількість культурних цінностей і створив власну невелику колекцію. У цей час уже розпочалася організація висадки в Англії, командувачем якої призначено Бонапарта. Проте вже тоді ширилися чутки, що справжньою метою стане не напад на Англію, а похід на Схід, найвірогідніше в Єгипет. Як розповідає Шальбран, його захоплювала можливість відвідати «країну фараонів і Птолемея, дослідити її історію та пам'ятки старовини. Відвідати цю давню країну було мрією окремих освічених людей, підживленою творами античних та пізніших авторів. Для них можливість здійснити мандрівку зі зброєю в руках, не ризикуючи бути пограбованими чи вбитими, була

унікальним шансом. Та варто розуміти: таких людей було в меншості. Це абсолютно природно, адже більшість солдатів вирушала в похід заради вигоди або просто слідом за харизматичним Бонапартом та іншими відомими генералами (Roy, 1855, p. 7–11).

Проведене дослідження підтверджує, що Єгипетська кампанія, як і будь-яка інша війна, зумовлена цілим комплексом політичних, військових, економічних та особистісних чинників, які формувалися ще з часів Середньовіччя. Традиційне твердження про прагнення Франції послабити Британію в Середземному морі та створити плацдарм для походу на Індію є цілком коректним, однак воно потребує уточнення й урахування цілого комплексу описаних нами вище чинників, а саме: економічних мотивів для компенсації втрати колоній, цивілізаційних і рецивілізаційних мотивів, авантюризму Наполеона Бонапарта та амбіцій інших людей – від Талейрана до звичайних солдатів. Усе це підкріплювалося давністю самої ідеї та звітами розвідників про сприятливу ситуацію для вторгнення. Єгипетський похід (1798–1801 рр.) чудово демонструє, як ідея військового вторгнення може жити протягом століть і які фактори впливають на її реалізацію. Загалом і досі залишається багато недосліджених аспектів Єгипетської експедиції (1798–1801 рр.) та доби Наполеона I Бонапарта в українському історичному просторі.

Список використаної літератури

1. Bierman I. *Napoleon in Egypt*. UK: Ithaca Press, 2003. 187 p.
2. Camille C. *L'exploration de la Haute-Égypte par la commission des sciences et arts de l'armée d'orient en 1799*. *Revue historique / dirigée par MM. G. Monod et G. Fagniez*. 1931. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k18263j/f260>
3. Cottin P. *Quelques documents sur l'expédition d'Égypte (1798 – 1801)*. *Revue rétrospective: recueil de pièces intéressantes et de citations curieuses*. 1880. P. 185–186. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2037804/f193.image>
4. Cronin V. *Napoleon Bonaparte: An Intimate Biography*. NY : Morrow/London, UK : Collins, 1971. 480 p.
5. Darwish M. A. *The Role of French Spies in Preparing for the French Campaign on Egypt 1798*. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*. 2021. Vol. 5. Issue 5. P. 22–31. URL: https://www.researchgate.net/publication/352258510_The_Role_of_French_Spies_in_Preparing_for_the_French_Campaign_on_Egypt_1798_Analytical_Study
6. Durant W., Durant A. *The Story of Civilization, Part XI: The Age of Napoleon: A History of European Civilization from 1789 to 1815*. Simon and Schuster, 1975. 2011. 872 p.
7. Lyons M. *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. Basingstoke : Macmillan, 1994. 344 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23436-3>
8. Petry C. F. *The Cambridge History of Egypt*. Том 1. Cambridge University Press, 2008. 668 p.
9. Roy J.-J.-E. *Les Français en Égypte, ou Souvenirs des campagnes d'Égypte et de Syrie / par un officier de l'expédition [le colonel Chalbrand]*. Tours: Alfred Mame et Fils, 1855. P. 7–11. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1058603>

References

1. Bierman, I. (2003). *Napoleon in Egypt*. UK: Ithaca Press, 2003.
2. Camille, C. (1931). *L'exploration de la Haute-Égypte par la commission des sciences et arts de l'armée d'orient en 1799*. *Revue historique / dirigée par MM. G. Monod et G. Fagniez*. Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k18263j/f260>
3. Cottin, P. (1880). *Quelques documents sur l'expédition d'Égypte (1798–1801)*. *Revue rétrospective: recueil de pièces intéressantes et de citations curieuses*. (pp. 185–186). Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2037804/f193.image>

4. Cronin, V. (1971). *Napoleon Bonaparte: An Intimate Biography*. NY: Morrow/London, UK: Collins.

5. Darwish, M. A. (2021). The Role of French Spies in Preparing for the French Campaign on Egypt 1798. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*, 5(5), 22–31. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/352258510_The_Role_of_French_Spies_in_Preparing_for_the_French_Campaign_on_Egypt_1798_Analytical_Study

6. Durant, W., & Durant A. (1975). *The Story of Civilization, Part XI: The Age of Napoleon: A History of European Civilization from 1789 to 1815*. Simon and Schuster, 2011.

7. Lyons, M. (1994). *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. Basingstoke: Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23436-3>

8. Petry, C. F. (2008). *The Cambridge History of Egypt. Vol. 1*. Cambridge University Press.

9. Roy, J.-J.-E. (1855). *Les Français en Égypte, ou Souvenirs des campagnes d'Égypte et de Syrie / par un officier de l'expédition [le colonel Chalbrand]*. (pp. 7–11). Tours: Alfred Mame et Fils. Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1058603>

Бреславець А. Р. Трансформація причин французької інтервенції в Єгипет (1798–1801 рр.)

У статті здійснено комплексний аналіз причин і передумов французької інтервенції в Єгипет у 1798–1801 рр. Автор досліджує еволюцію стратегічного мислення французької політичної та військової еліти: від середньовічних уявлень про контроль над Святими Землями до формування колоніальних, економічних та геополітичних інтересів доби пізнього XVIII століття. Особливу увагу приділено внутрішньополітичному контексту Франції після Італійської кампанії, амбіціям Наполеона Бонапарта, а також побоюванням Директорії щодо посилення військової диктатури. Стаття аналізує економічні труднощі Франції, втрату заморських колоній, прагнення до впливу в Середземному морі та інші зовнішні фактори. У дослідженні використано широке коло джерел: мемуари учасників експедиції, наукові праці сучасних західних істориків (V. Cronin, D. Bell, M. Lyons, W. та A. Durant), а також матеріали Наполеонівської цифрової бібліотеки. Автор доходить висновку, що Єгипетська кампанія результатом поєднання колоніальних прагнень, політичного авантюризму та особистих амбіцій Наполеона, які були обгорнуті в ідеологічну оболонку визволення мусульманського світу. Так, вторгнення до Єгипту постає як багатоаспектне явище, що заслуговує на глибоке міждисциплінарне вивчення.

Ключові слова: Єгипетська експедиція, Наполеон Бонапарт, колоніальна політика, Франція.

Breslavets A. R. Transformation of the causes of the French intervention in Egypt (1798–1801)

The article presents a comprehensive analysis of the causes and preconditions of the French intervention in Egypt during 1798–1801. The author examines the evolution of strategic thinking within the French political and military elite—from medieval concepts of controlling the Holy Lands to the emergence of colonial, economic, and geopolitical ambitions characteristic of the late eighteenth century. Particular attention is paid to the domestic political context in post-Italian Campaign France, Napoleon Bonaparte's ambitions, and the Directory's fear of rising military dictatorship. The article explores France's economic difficulties, the loss of overseas colonies, and its desire to expand influence in the Mediterranean. A broad range of sources is used: memoirs of participants, works of modern Western historians (V. Cronin, D. Bell, M. Lyons, W. та A. Durant), and materials from the Napoleonic digital archive. The author concludes that the Egyptian campaign was not merely a military operation but a product of overlapping colonial interests, political adventurism, and

Napoleon's personal aspirations—framed as a mission to liberate the Muslim world. Thus, the invasion of Egypt emerges as a multidimensional phenomenon that merits in-depth interdisciplinary study.

Key words: Napoleon Bonaparte, Egyptian expedition, France, colonial policy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.